

ТЫПАЛАГІЧНАЯ РАЗНАСТАЙНАСЦЬ БЕЛАРУСКІХ ІНКАРПАРАВАННЫХ СЛОЎНІКАЎ

Практычная лексікаграфія выконвае грамадска важныя функцыі, забяспечваючы з дапамогай розных тыпаў слоўнікаў навучанне мове, яе апісанне і нармалізацыю, міжмоўныя зносіны з дапамогай двухмоўных слоўнікаў, навуковае вывучэнне лексікі мовы. Стан развітай мовы вымагае пастаяннай працы па каталагізацыі і сістэмнай параметрызацыі яе лексічных адзінак. Інкарпараваныя слоўнікі, як сведчыць папярэдні аналіз, змяшчаюць вялікі пласт храналагічна і стылістычна розных моўных адзінак, і таму павінны быць адной з прыярытэтных крыніц для далейшай лексікаграфічнай, тэрмінаграфічнай, фразеалагічнай дзейнасці.

Паняцце “*інкарпараваны слоўнік*” азначае “злучэнне, далучэнне, уключэнне меншых лексікаграфічных аб’ектаў у склад большых”. Да такіх прац, напрыклад, можна аднесці “Тлумачальны слоўнік” В. А. Бекіша і Л. М. Грыгор’евай (“Беларуская мова”, 1988); “Слоўнік Калногавай мовы” Н. В. Гаўрош, які змешчаны ў зборы твораў Л. Калюгі “Творы: Раман, аповесці, апавяданні, лісты” (1992) і інш.

Аднак, як і любыя лексікаграфічныя выданні, інкарпараваныя слоўнікі маюць шэраг адметнасцей. У ліку асноўных вылучым такія паказчыкі, як: тып інкарпарацыі, аб’ём рээстру, функцыянальны тып і тып макраструктуры.

Тып інкарпарацыі прадстаўлены слоўнікамі-дадаткамі і слоўнікамі-ілюстрацыямі. *Слоўнікі-дадаткі* з’яўляюцца завершанымі лексікаграфічнымі творамі, на якія не ўплывае змест і прызначэнне асноўнага выдання. Яны адрозніваюцца ад аўтаномных толькі памерам: меншыя па аб’ёме. Напрыклад, “Слоўнік тэрмінаў” А. П. Круталевіча (“Элемэтарная альгебра”, 1922), “Эсперанта-беларускі слоўнік” А. А. Паўлюкаўца (“Мова эсперанта”, 1992) і інш.

Што тычыцца *слоўнікаў-ілюстрацый*, то яны ўключаны ў пэўны навуковы кантэкст і залежаць менавіта ад яго прызначэння і зместу. Звычайна мегаструктура такога тыпу выданняў складаецца з уступнай (папярэдняй) часткі, слоўніка і дадаткаў. Напрыклад, у “Кароткім руска-беларускім слоўніку” У. К. Андрэенкі (“Беларуская мова”, 1988) ва ўступнай частцы ўдакладняецца, што ў рээстр “унесены не толькі словы з рознымі каранямі, але і некаторыя словы, якія маюць адрозненні ў напісанні”, прыводзяцца прыклады граматычных памет.

Больш разгорнутую мегаструктуру інкарпараванага слоўніка-ілюстрацыі змяшчаюць “Польскія элементы ў беларускай мікратапаніміі”

Г. У. Арашонкавай (“Беларуская анамастыка”, 1977). Уступная частка прадстаўлена ўводным словам, корпусам, падзеленым на 3 кампаненты, і заключнай часткай, у якой падаюцца “Прынятыя скарачэнні” (“Крыніцы”, “Раёны”, “Іншыя скарачэнні”).

Паводле аб’ёму рэестру можна вылучыць агульныя і аспектныя інкарпараваныя слоўнікі. *Агульныя* інкарпараваныя слоўнікі ўключаюць лексіку розных раздзелаў лінгвістыкі. Да агульных адносіцца слоўнік І. Я. Лепешава “Новыя словы апошніх гадоў” (“Роднае слова”, 1999), у якім неалагізмы разбітыя на групы і падгрупы.

У *аспектныя* ўваходзяць тэрміны аднаго або некалькіх раздзелаў мовазнаўства. Так, напрыклад, у слоўніку “Беларуская арніталагічная тэрміналогія” М. П. Андропова (“Тэрміналагічны зборнік “85-86”, 1990) падаецца 286 арніталагічных найменняў, падзеленых на атрады, падатрады, надсямействы, сямействы, падсямействы і роды.

Функцыянальная характарыстыка прадстаўлена тлумачальнымі, перакладнымі і тлумачальна-перакладнымі інкарпараванымі слоўнікамі. Дадзены падзел залежыць ад мікраструктуры (наяўнасці / адсутнасці зон) таго ці іншага лексікаграфічнага выдання. Звычайна мікраструктура *тлумачальных* слоўнікаў змяшчае зону намінацыі і зону семантычнай інфармацыі. Напрыклад, “*Вогнік – гарачка, хвароба, якая суправаджаецца высыпкай на губах*”. Аднак у тлумачальных слоўніках могуць сустракаюцца і іншыя мікраструктурныя зоны, напрыклад, зона варыянтаў: “Калета (*каліта*) – мяшок для грошай”, “Тымбан, *тымпан* – ударны музычны інструмент накітаваны бубна” [1].

У слоўнікавым артыкуле *перакладных* інкарпараваных слоўнікаў абавязковымі з’яўляюцца зона намінацыі і зона эквіваленцыі. Так, “Нямецка-беларускі альфабэтычны слоўнік” П. Р. Бакача (“Падручнік нямецкага языка для Беларусаў”, 1941) прадстаўлены лексікай, у якой акрамя абавязковых зон (“*bedeuten азначаць*”), сустракаюцца і факультатывныя: зона варыянтаў (“*gewöhnen, sich* прызвычайвацца, *прывыкаць*”) і граматычнай інфармацыі (“*Anfang (-es, -ä-e) т пачатак*”).

Тлумачальна-перакладныя слоўнікі спалучаюць мікраструктурныя асаблівасці тлумачальных і перакладных слоўнікаў:

БРЫЛЬЯНТ ‘агранёны і адшліфаваны асаблівым спосабам алмаз’ (ужываецца як упрыгожванне). Польшк. *brylant* – н.-в.-ням. *Brillant* ‘каштоўны камень; спец. від друкарскага шрыфту’ – франц. *brilliant* ‘бляск, глянец’ [2].

На ўзроўні макраструктуры (парадак размяшчэння лем у слоўніку) вылучаюцца наступныя тыпы арганізацыі лексікаграфічных выданняў: алфавітны, алфавітна-тэматычны (гнездавы) і адвольны парадак. Пры *алфавітнай* арганізацыі макраструктуры рээстравыя словы ў выданні

знаходзяцца строга ў алфавітным парадку, што разлічана на практычную выгоду пры карыстанні слоўнікамі:

шпарчэй (*прыслоўе*), шпарчэйшы (*прыметнік*)

шчакá шчакі, шчацэ і г.д.; шчо́кі, шчок, шчо́кам, на шчо́ках, па шчо́ках

шырэ́й (*прыслоўе*), шырэ́йшы (*прыметнік*) [3].

Пры *алфавітна-гнездавой* макраструктуры рэестравыя словы групуюцца па семантычных асаблівасцях:

назва́ние на́зва; **географі́ческое н.** географі́чная н.; **гібри́дное н.** гібри́дная н.; **н. аб’е́кта, св’язаннага с дэ́ятельна́сцю чело́века н.** аб’е́кта, зв’язанага з дэ́йнасцю чалаве́ка; **н. поселе́ния** н. насéленага пў́нкта, н. пасéлішча [4].

Сустрэкаецца таксама структура, у якой матэрыял размяшчаецца ў *адвольным* парадку:

У стан чалавека – ў рост чалавека (аб высокім збожжы).

Грэць шылам ваду – да вялікай справы рабіць малы высілак.

Пустадоміну паганяць – перадчасна нішчыць гародніну і фрукты; красыці іх. У гэтым сэнсе дзеці часта называюцца “пустадомамі” [5].

Такім чынам, інкарпараваньня слоўнікі з’яўляюцца важнай крыніцай матэрыялу для асэнсавання агульнага працэсу развіцця беларускай лексікаграфіі і выпрацоўкі нормаў нацыянальнай мовы. Іх поўная і падрабязная каталагізацыя дазволіць істотна ўзбагаціць існуючы аб’ём ведаў па станаўленні метадалогіі лексікаграфічнай дзейнасці ў Беларусі ў цэлым і наблізіцца да стварэння поўнай гісторыі беларускай лексікаграфіі.

ЛІТАРАТУРА

1. Анталогія беларускай паэзіі: 3 т. / рэдкал.: Р. Барадулін, Н. Гілевіч, В. Зуёнак і інш. Мінск : Маст. літ., 1993. – Т. 1. / Укл. т.: А. Мальдзіс, І. Саверчанка, І. Саламевіч. С. 604–610.
2. Галай, В. Назвы ўпрагожванняў і аздобаў / В. Галай // Роднае слова. 2000. – №6 (150). – С. 46 – 48.
3. Янкоўскі, Ф. М. Роднае слова: з навукова-папулярных нарысаў / Ф. М. Янкоўскі; пад рэд. М. Яўневіча. 2-выд., дапрац. і дапоўн. – Мінск: Выш. шк., 1972. – С. 395 – 416.
4. Бірыла, М. В. Анамастычная тэрміналогія / М. В. Бірыла // Тэрміналагічны зборнік "87–88 / АН БССР; Рэсп. тэрмінал. камісія; рэд. Л. А. Антанюк, М. В. Бірыла, А. І. Жураўскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – С. 25–40.
5. Нікіфороўскі, М. Напоўпрыслаўкі, напоўпрыказкі / М. Нікіфороўскі // Крывіч (Коўна). – 1924. – №1(7). – С. 13 – 23.